

A fordításra vonatkozó nézetek szerepe a fordítási teljesítményben

Lesznyák Márta

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar

E-mail: lesznyakm@t-online.hu

<https://orcid.org/0000-0002-9354-0633>

Sermann Eszter

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar

E-mail: eszter.sermann.lingo@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8753-5312>

Bakti Mária

Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

E-mail: bakti.maria@szte.hu

<https://orcid.org/0000-0002-4304-6805>

Kivonat: A jelen tanulmányban részletezett kutatásunk célja a PACTE-csoport által összeállított, a fordításra vonatkozó deklaratív tudást mérő kérdőív adaptálása és kipróbálása. A próbamérés során fordító és tolmács mesterszakos hallgatók eredményeit vetettük össze nyelvszakos és nyelvtanárszakos hallgatók eredményeivel, majd a kiértékelést követően elvégeztük a kérdőív finomhangolását, és újra kipróbáltuk a kis mértékben módosított mérőeszközt. Az eredmények alacsony megbízhatóságot jeleztek, valamint világossá vált, hogy a kérdőív nem differenciált megfelelő módon a vizsgált csoportok között. Harmadik lépésben radikális változtatásokat hajtottunk végre a kérdőíven, melynek elnevezését is megváltoztattuk. Ezt követően az új kérdőív segítségével nagymintás mérés keretein belül összehasonlítottuk különböző fordítói háttérrel rendelkező csoportok fordításra vonatkozó nézeteit. Az eredmények alapján világosan elkülönülnek egymástól a laikusok és a fordítói szakma képviselői. A kérdőív következő alkalmazása során azt vizsgáltuk, hogy a fordításról való gondolkodás milyen összefüggést mutat a fordítási teljesítménnyel. Az eredmények a fordításra vonatkozó nézetek és a teljesítmény korrelációjára utalnak humán fordítás esetén.

Kulcsszavak: humán fordítás, utószerkesztés, fordítói kompetencia, a fordításra vonatkozó nézetek, fordítási teljesítmény

1. Bevezetés

A Szegedi Tudományegyetem Fordítói és Utószerkesztői Kompetencia Kutatóközpontja tágabb kutatási programjának célja a fordítói kompetencia elemeinek feltérképezése a humán fordításban, illetve a gépi fordítás utószerkesztésében. Kutatócsoportunk azt vizsgálja, milyen összefüggést mutat az idegennyelv-tudás (angol), az anyanyelv ismerete (magyar), a szöveg tartalmához kapcsolódó szakmai háttérismeretek (kétnyelvűség, szerzői jog), a fordításra vonatkozó deklaratív tudás, a forrásnyelvi szöveg tartalma és típusa, a fordítói tapasztalat, a munkamódszer (humán fordítás vagy utószerkesztés) a célnyelvi szöveg minőségével. Az adatfelvételt 2020 szeptembere óta első- és másodéves fordító és tolmács mesterképzésben részt vevő hallgatókkal folyamatosan végezzük, egy csoporttal longitudinális vizsgálatra is sor került (18 fő, 2020 szeptemberében és 2022 májusában), mindaddig összesen 99 hallgatót vontunk be a kutatásunkba. Az eddig felvett adatok között az alábbiak szerepelnek: 1) angol nyelvtudást mérő tesztek (*Cambridge Proficiency Examination*), amelyek közül az angolról magyarra fordítás során releváns feladattípusokat jelöltük ki; 2) a szakmai háttérismereteket (szerzői jogi és kétnyelvűség) mérő kérdőív; 3) néhány csoport esetében a fordítás, illetve utószerkesztés folyamatáról az OBS szoftver segítségével képernyőfelvételt készítettünk, és a Translog-II szoftverrel kísértük végig; 4) az MQM (*Multidimensional Quality Metrics*) hibakategóriáit a kutatásunkhoz adaptáltuk, a célnyelvi szövegeket három független értékelő értékelte; 5) a fordítást, illetve utószerkesztést követően a hallgatók utókérdőívet töltöttek ki, amely a feladat során tapasztalt nehézségekre, fordítási problémákra és egyéb tapasztalatokra vonatkozóan tartalmazott kérdéseket (Lesznyák, Bakti és Sermann 2022); 6) a jelen tanulmány megírásának idején az anyanyelvi kompetenciát mérő teszt kifejlesztés alatt áll; 7) a fordításra vonatkozó deklaratív tudás méréséhez pedig a PACTE-kérdőív átdolgozott változatát használtuk fel. A jelen tanulmányban a PACTE-kutatócsoport által kidolgozott kérdőív kipróbálásának, átdolgozásának, a kutatási céljainkra való adaptálásának, majd a véglegesnek tekintett kérdőív kialakításának folyamatát részletezzük.

2. Elméleti háttér

2.1. A fordítói kompetenciáról alkotott modellek

A fordítói kompetencia kutatása több évtizedes múltra tekint vissza, számos intézmény és kutatócsoport megalkotta a saját kompetenciamodelljét, ide sorolható például az EMT-modell, a TransCert projekt, a CIUTI és az eTransfair (a fordítói kompetencia-modellekről magyarul lásd részletesebben Eszenyi 2015, Fischer 2017, Kóbor 2017, Lesznyák 2007, Lesznyák 2008, Szabó 2018). Krajcsó (2018) egyes modellek összevetésével hat fő kompetenciatérületet különít el: a fordítói és a for-

dítási műveletek végrehajtásához kapcsolódó kompetencia, anyanyelvi és idegenyelvi kompetencia, interkulturális kompetencia, technológiai kompetencia, valamint szakterületi kompetencia.

A fordítói kompetencia területén széles körű kutatásokat végzett a barcelonai központú PACTE-kutatócsoport (2003). A PACTE a fordítói kompetenciát a fordításhoz szükséges deklaratív és procedurális tudás implicit rendszereként (PACTE 2008: 106) határozza meg, a fordítói kompetencia részeként pedig öt alkompetencia-területet különböztet meg: kétnyelvű alkompetencia, nyelven kívüli alkompetencia, a fordításra vonatkozó deklaratív tudás, az instrumentális, valamint a stratégiai alkompetencia (PACTE 2008: 106). A kutatócsoport által kidolgozott modell hatodik eleme a pszicho-fiziológiai alkompetencia, amelynek körébe kognitív komponensek, attitűdök és képességek tartoznak. Kognitív komponens – egyebek mellett – a memória, az észlelés és a figyelem, az attitűdökhöz kapcsolódó szempontok sorába többek között az intellektuális kíváncsiság, a kitartás, a motiváció és a saját képességek felmérése, míg a képességek sorába a kreativitás és a logikus gondolkodás illeszkedik.

A fordítói kompetencia kutatása mellett a PACTE-csoport a fordítói kompetencia elsajátításának területén is jelentős kutatásokat végzett (*Acquisition of Translation Competence, ATC*). A kutatócsoport a fordítói kompetencia elsajátítására dinamikus, spirális folyamatként tekint, ami a kezdő fordítói tudástól (a fordítói kompetencia korai szakasza) a tapasztalt fordítói tudásig (fordítói kompetencia) terjed (PACTE 2014: 92–93). A fordítói kompetencia elsajátításának során a kezdő fordító beépíti, fejleszti és folyamatosan átstrukturálja a deklaratív és a procedurális tudáselemeket. A folyamatban kulcsfontosságú szerepet játszik a procedurális tudás és a stratégiai alkompetencia fejlesztése. A PACTE által kidolgozott ATC-modellben az alkompetenciák összefüggő rendszert alkotnak, de nem törvényszerű, hogy az alkompetenciák mindegyike egyszerre fejlődik, az elemek inkább hierarchikus láncolatot alkotnak.

A PACTE-csoport mellett más kutatók is megkísérelték a fordítói kompetencia elsajátításának modellezését, többek között Göpferich és társai (2011), akik a PACTE-modell helyett új paradigmát javasolnak. Meglátásuk szerint a PACTE-modell figyelmen kívül hagyja a fordítói rutin kialakulásának folyamatát, ami pedig fontos szerepet játszik a fordítói kompetencia elsajátításának értelmezésében. Göpferich és társai szerint a tudáselemek felhalmozódása és újraszerveződése a tanulási kompetencia segítségével, specifikus tanulási stratégiákon keresztül valósul meg (Göpferich et al. 2011). A TransComp névvel ellátott longitudinális projektjük eredményeképpen arra a következtetésre jutottak, hogy a professzionális fordítók kevesebb hibát vétének, kevesebb problémába ütköznek, gyorsabb tempóban fordítanak, és hatékonyabbak a stratégiák kialakításában is, mint a fordítóképzős hallgatók. Ezenfelül a profi fordítók kreatívabbak, és a fordítási folyamat számukra kevesebb kognitív erőfeszítést igényel (Göpferich et al. 2011: 77). Bár kutatási eredményeik szorosan kapcsolódnak a fordításra vonatkozó deklaratív tudáshoz,

a TransComp kutatócsoportnak sem a fordítói kompetenciáról, sem pedig a fordítói kompetencia elsajátításáról alkotott modelljében nem jelenik meg explicit módon a deklaratív tudás.

2.2. A fordításra vonatkozó deklaratív tudás mérése

Minden szakmára igaz, hogy a laikusok és a szakértők más nézetrendszerrel rendelkeznek a szakmai tevékenység mibenlétéről és bizonyos aspektusairól. Az is belátható, hogy az ilyen nézetrendszer vagy metatudás befolyásolja a munkavégzés módját és sikerét. Éppen ezért mibenléte és vizsgálata régóta foglalkoztatja a fordítói kompetenciával és a fordítói kompetencia elsajátításával foglalkozó kutatókat.

A fordításra vonatkozó metatudás a PACTE-modellben öt alkompetencia egyikeként jelenik meg, melyet a kutatók a fordításról és a fordítói szakmáról szóló implicit és explicit deklaratív tudásként írnak le (PACTE 2008: 106). A PACTE a deklaratív tudást tágan értelmezi, nem szűkíti le a fordítástechnikai ismeretek szintjére, hanem ide sorolja a fordítás folyamatának ismeretét (fordítási egységek, folyamatok, a fordítás módjai és folyamatai, a fordítási problémák típusai) és a professzionális fordítás gyakorlatának ismeretét is (a fordítói piac ismerete, a fordítási utasítás típusai, a célnyelvi felhasználók szempontjai stb.), ugyanakkor olyan tényezők is szerepet játszanak benne, mint a fordítói szervezetek, az árázás, valamint az adózási ismeretek.

A PACTE-csoport kutatásának célja annak megfigyelése volt, hogyan változnak a fordítóképzős hallgatóknak a fordításról alkotott nézetei a fordító kompetencia elsajátításával párhuzamosan. A fordításra vonatkozó deklaratív tudás méréséhez kérdőívet készítettek (PACTE 2008, 2011, 2014), amelyben a fordításról való gondolkodás kétféle paradigmája (dinamikus és statikus) mentén az alábbi hét faktor szerint fogalmaztak meg állításokat: a fordítás fogalma, a fordítás egységei, fordítási problémák, a fordítási folyamat fázisai, a fordítás során alkalmazott módszerek, eljárások, a fordítási utasítás szerepe, a célnyelvi olvasó szerepe. A kutatócsoport a kérdőívhez 36 állítást dolgozott ki, a válaszokat pedig 4 pontos Likert-skála mentén adták meg: egyáltalán nem értek egyet, nem értek egyet, egyetértek, teljesen egyetértek. A PACTE az első méréseket követően azt állapította meg, hogy sem a mérőeszköz, sem maga az elemzés nem bizonyult alkalmasnak arra, hogy differenciáljon a kísérleti csoportok között. Ennek megfelelően az eredeti 36 állítást 27-re csökkentették, majd végül csupán 10 állítást (5 dinamikus és 5 statikus) használtak fel az elemzéshez.

A PACTE-csoport nemcsak fordítóképzős hallgatók és professzionális fordítók vélekedéseit tanulmányozta, hanem nyelvtanárokat is bevont a kutatásba. Az adataik azt mutatják, hogy a fordítók vélekedései a dinamikus dimenzió felé hajlanak, míg a nyelvtanárok a statikus dimenzió felé közelítenek. A nyelvtanárok a fordítást nyelvi átváltások sorozatának tekintik, míg a fordítók kommunikatív és funkcionális folyamatként tekintenek rá. A fordítói kompetencia elsajátításának tekinteté-

ben a kutatócsoport eredményei azt mutatják, hogy a hallgatók fordításról alkotott elképzelései a képzés során egyre dinamikusabbá válnak, az első és a második év között pedig a statikustól a dinamikus paradigma felé határozott elmozdulás figyelhető meg (PACTE 2014: 103–4).

A fordításról szóló implicit vélekedéseket kezdő fordítóknál Corbella és de León (2014) is vizsgálta. A fordítóképzős hallgatók által a fordítás folyamatának leírására használt metaforák elemzésével arra az eredményre jutottak, hogy a hallgatók kezdeti implicit vélekedései a tapasztalatok és a képzés hatására átalakulnak: a kezdeti implicit elképzelések főként a nyelvi elemek átváltására koncentrálnak, és fokozatos elmozdulást mutatnak a fordítási folyamat komplexitása felé.

3. A magyar nyelvű kérdőív adaptálása és a kutatáshoz használt végső változat kialakítása

A kutatási céljainkra az általunk tanulmányozott fordítóikompetencia-modellek közül a PACTE csoport által kidolgozott változat bizonyult a legalkalmasabbnak, mivel a katalán kutatók modellje igyekszik magyarázatot adni a konkrét fordítási teljesítményre, szemben a tágabb modellekkel, amelyek inkább a munkaerőpiaci eredményességet tartják szem előtt. A jelen fejezetben bemutatjuk, hogy pilot-kutatás keretében hogyan teszteltük, majd kutatási céljainkra miként adaptáltuk a PACTE-kérdőívet (2014) annak érdekében, hogy a fordításra vonatkozó nézetek mérésére megbízható, érvényes kérdőívet tarthassunk a kezünkben.

3.1. A kérdőív kipróbálásának első és második fázisa

2020 májusában a PACTE-csoport által összeállított kérdőívet angolról magyarra fordítottuk, Google-kérdőív formájában az interneten megosztottuk, majd második éves fordító és tolmács mesterszakos (10 fő) és tanárszakos hallgatókkal (10 fő) pilot-kutatás keretében kipróbáltuk. A válaszokat 5 pontos Likert-skálán helyeztük el, ezzel a válaszadóknak lehetőséget biztosítottunk arra is, hogy semleges álláspontra helyezkedjenek. A kitöltés anonim módon zajlott, a kitöltők álnevet használtak, és arra is lehetőséget biztosítottunk, hogy megjegyzéseket fűzzenek az állításokhoz. 2020 szeptemberében elsőéves fordító és tolmács mesterszakos hallgatókkal (21), valamint nyelv- és tanárszakos hallgatókkal (5) a kérdőív minimálisan módosított változatát újra teszteltük.

3.1.1. Az eredmények kvantitatív értékelése

3.1.2. Megbízhatóság és érvényesség

A második körben az eredmények alacsony megbízhatóságot jeleztek, illetve a számokból arra lehetett következtetni, hogy a kérdőív nem mutat szignifikáns kü-

lönbséget egyik alcsoport között sem, a differenciálóerő hiányát pedig a későbbi kutatásra nézve problematikusnak ítéltük meg.

2020 tavasz (20 fő): cronbach alpha = 0,59

2020 ősz (26 fő): cronbach alpha = 0,45

A statisztikai elemzés arra utalt, hogy bizonyos itemek kihagyásával a megbízhatóság kis mértékben növelhető lenne. Ugyanakkor a faktoranalízis feltételeinek ellenőrzésekor a KMO mutató azt jelezte, hogy az eredmények nem alkalmasak faktoranalízisre. Ezen eredmények alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a kérdőív további átalakítására van szükség.

3.1.3. Az eredmények kvalitatív értékelése

Az első két fázisban változatlan formában használtuk fel a PACTE-csoport által összeállított kérdőívet. Az eredmények kiértékelésének során olyan problémákba ütköztünk, melyek alapján szükségesnek tűnt a kérdőív átdolgozása. Egyrészt aránytalanul nagy mennyiségben fordultak elő irodalmi fordításra vonatkozó állítások a szakfordításhoz képest, valamint az állítások egy része többféleképpen értelmezhetőnek tűnt, amit a reliabilitást veszélyeztő tényezőként értékeltünk. Másrészt a fordítói segédeszközökre vonatkozó állítások meglehetősen szegényesnek bizonyultak, kizárólag szótárhasználatához kapcsolódó kijelentések fordultak elő. Nem hagyhattuk figyelmen kívül azt a tényt sem, hogy a PACTE-kérdőív megszületése óta a fordítói piac radikális átalakuláson ment keresztül, a fordítók egyre nagyobb arányban kapnak utószerkesztési feladatukat, így feltétlenül szükségünk volt utószerkesztésre vonatkozó állításokra is. Mivel a kitöltőknek kommentálási lehetőséget biztosítottunk, a megjegyzéseik sokat segítettek abban, hogy árnyaljuk a kvantitatív kutatás eredményeit. A megjegyzések alapján világossá vált, hogy egyes állítások többféle értelmezést tettek lehetővé, holott a megbízható eredmények érdekében az egyértelműség bizonyult volna célravezetőnek. A többértelműséggel kapcsolatos problémák szemléltetésére két példát teszünk közzé.

- *Elegendő két nyelv ismerete ahhoz, hogy valaki jó fordítónak váljon.*

A fenti példa esetében nem világos, hogy pontosan mire vonatkozik az állítás: kettőnél több nyelvvél is dolgozzon a fordító, vagy a nyelvtudáson kívül egyéb kompetenciaelemekre is szüksége van.

- *Ha a fordító olyan szóval találkozik, amelynek nem ismeri a jelentését, akkor kétnyelvű szótárban célszerű utánanéznie.*

Nem egyértelmű, hogy az állítás azt sugallja-e, hogy egynyelvű szótárra is szüksége van a fordítónak, vagy egyéb segédeszközöket (pl. terminológiai adatbázisok, párhuzamos korpuszok) is célszerű lenne igénybe vennie.

3.1.4. Az első és a második vizsgálat tanulságai

Az eredeti PACTE-kérdőív magyarra fordított változatának (első fázis), majd a minimálisan módosított mérőeszköz kipróbálása (második fázis) után arra a következtetésre jutottunk, hogy a differenciálóerő biztosítása érdekében a teljes kérdőív jelentős átdolgozásra szorul. Az eredeti változattal kapcsolatban a kvantitatív elemzés validitási és reliabilitási problémákat mutatott, az állítások között nagy arányban fordultak elő többféleképpen értelmezhető, túlságosan leegyszerűsítő, az elvárt válaszokat első olvasásra is sugalló kijelentések.

A differenciálóerőt mutató kérdések alapján megállapítottuk, hogy már az elsőéves hallgatónál is megfigyelhető a célnyelv és a célkultúra felé orientálódás, a másodéves hallgatókat pedig a fordítás automatizálódása és a terminológiára való fókuszáltság különbözteti meg az elsőévesektől és a nyelv/tanárszakosoktól. Az is megállapítható, hogy a fordításra vonatkozó deklaratív tudás egy része (például, hogy két nyelv ismerete önmagában nem elég ahhoz, hogy valaki jó fordítóra váljon) a nem fordító nyelvszakosok számára is egyértelmű.

3.2. A kérdőív végső változatának kialakítása

Az első és a második fázis tanulságai alapján radikális változtatásokat hajtottunk végre a kérdőíven, és megváltoztattuk a kérdőív címét is. Ezt az indokolta, hogy már a PACTE-kérdőív kérdései sem a pszichológia által klasszikusan deklaratív tudásnak tekintett elemeket vizsgálták, még ha így is nevezték a kérdőívet. Ennek legárulkodóbb jele, hogy nem tesztet, hanem kérdőívet használtak, amelyen Likert-skálán kellett jelölni a válaszokat. A Likert-skála nem alkalmas tudás mérésére, hiszen a kitöltő egyéni viszonyulására helyezi a hangsúlyt (pl. egyetért – nem ért egyet), nem pedig arra, hogy a válaszadó tud-e valamit vagy sem. Ennek fényében javasoljuk a meggyőződés, nézetek vagy vélekedések (angolul beliefs) használatát a vizsgált konstruktum esetén, hiszen a meggyőződés fogalma foglalja magában a személyes és szubjektív elemet (Barcelos 2003), amely megjelenik a PACTE kérdőív és saját kérdőívünk esetén is. A nézetek és meggyőzések kutatása igen népszerű az alkalmazott nyelvészetben, különösen a nyelvtanulásban és a nyelvtanításban, mert a folyamatban résztvevők (tanítás esetén a nyelvtanulók és a nyelvtanárok) meggyőződése befolyásolhatja viselkedésüket. Ugyanez igaz lehet a fordításra is. A PACTE-kérdőív elemzése után célszerűnek láttuk a „fordításra vonatkozó tudás” kategória ilyen módon való árnyalását, és a deklaratív tudás mellé bevezetni a nézetek és meggyőzések kategóriáját, amely a tudásnál valamivel „puhább” tényezőnek tekinthető. A teljesség kedvéért megjegyezzük, hogy a tudás és a nézetek/meggyőzések elkülönítése meglehetősen vitatott és ellentmondásos elméleti kérdés (Barcelos 2003), ugyanakkor épp az említett nyelvtanulói vélekedések empirikus vizsgálatának sikerei igazolják a szétválasztás gyakorlati hasznosságát.

A kérdőív második átdolgozásának eredményeképpen 27 tételből felépülő mérőeszköz született. A kérdőívbe foglalt állítások a fordításra vonatkozó meggyőződések 5 részterületét fedik le: a fordítás fogalma és a fordítói kompetencia, a fordítási problémák felismerése és megoldása, a fordítási eljárások és módszerek, a célnyelvi olvasó/ügyfél szempontja, valamint a gépi fordítás utószerkesztése. A kérdőív kidolgozásával nemcsak az volt a célunk, hogy a saját kutatási céljainkhoz adaptáljuk a PACTE-kérdőívet, hanem tágabb megközelítésben olyan mérőeszközt kíséreltünk meg létrehozni, amely akár önállóan is megállja a helyét, vagy egyéb kutatásokra is eredményesen alkalmazható.

A mérőeszközt Google-kérdőív formájában 2021 májusa és augusztusa között a Facebookon fordítói csoportokban megosztottuk, így összesen 229-en töltötték ki a kérdőívet, köztük professzionális fordítók (105), fordítóképzős hallgatók (39), nyelvszakos hallgatók (55), valamint fordítással hivatásos szinten nem foglalkozó laikusok (30) is.

3.3. A kérdőív pszichometriai mutatói

A 27 ítemes kérdőíven elvégzett faktoranalízis KMO-mutatója 0,66 volt, amely elfogadható. A faktoranalízis azonban 10 faktorba csoportosította a 27 itemet (megmagyarázott variancia 60%), ami már önmagában nem gazdaságos megoldás. Emellett a faktorok értelmezése a hozzájuk rendelt kérdések alapján gyakorlatilag lehetetlen volt, ezért úgy döntöttünk, hogy a kérdőívet egy egységként kezeljük, nem bontjuk további faktorokra. Ugyanakkor elgondolkodtató, és további kutatás tárgya lehet, hogy az empirikus mérés eredményei nem tükrözik a szakértők által kialakított kategóriákat. Ez utalhat arra, hogy a valóságban a fordító elméjében teljesen másképp rendeződnek a fordításra vonatkozó nézetek, mint ahogy azt a kutatók csoportosítják.

A teljes kérdőív reliabilitása (cronbach alpha = 0,59) alacsonynak bizonyult, ugyanakkor a statisztikai számítások alapján néhány kérdés kihagyásával a megbízhatóságot növelni tudtuk. Így 9 kérdés kihagyásával kialakult a végleges 18 ítemes kérdőív (lásd függelék) amelynek cronbach α mutatója 0,71, tehát a megfelelő tartományba tartozik. Minden további elemzést a 18 ítemes, rövid kérdőív eredményei alapján végeztünk el.

4. A fordításra vonatkozó nézetek kérdőív segítségével végzett vizsgálatok eredményei és értelmezésük

4.1. A különböző tapasztalattal rendelkező fordítók és laikusok közötti különbségek

A vizsgálat megkezdésekor azt feltételeztük, hogy a kutatásban részt vevő négy csoport (ld. 4.2. alfejezet) között a megbízható és érvényes kérdőív különbségeket mutat. A csoportok közötti különbségeket kétmintás t-próbával ellenőriztük. Az elemzésbe a kérdőíven elért összpontszámot vontuk be. (A kétmintás t-próba szignifikáns eredményei az 1. táblázatban láthatók.) A táblázat megmutatja, hogy szignifikáns különbségeket találtunk a professzionális fordítók és a laikusok, valamint a professzionális fordítók és a nyelvtanulók/nyelvtanárok között. Ugyanígy szignifikánsnak bizonyultak a különbségek a fordítóképzős hallgatók és a laikusok, illetve a fordítóképzős hallgatók és a nyelvtanulók/nyelvtanárok között. Nem találtunk azonban szignifikáns különbségeket a professzionális fordítók és a fordítóképzésben részt vevő hallgatók, valamint a nyelvtanulók/nyelvtanárok és laikusok között.

1. táblázat: Szignifikáns különbségek a kutatásban részt vevő alcsoportok között (kétmintás t-próbák eredményei)

Csoport 1	Átlag 1 (szórás)	Csoport 2	Átlag 2 (szórás)	F-érték	t-érték	szignifikancia- szint
fordító	59,59 (6,75)	nyelvszakos hallgató	54,62 (6,82)	0,02	3,50	p<0,01
		Egyéb végzettség	56,1 (7,53)	0,16	2,03	p<0,05
Fordító- képzős hallgató	60,57 (6,99)	nyelvszakos hallgató	54,62 (6,82)	0,14	5,16	p<0,01
		Egyéb végzettség	56,1 (7,53)	0,03	3,04	p<0,01

Ezek az eredmények arra utalnak, hogy a fordításról való gondolkodás terén két nagy csoport különíthető el: egyrészt a fordítók és leendő fordítók csoportja, másrészt a laikusok csoportja, mely utóbbiba érdekes módon a (leendő) nyelvtanárok és egyéb nyelvi szakemberek is beletartoznak (lásd 1. ábra). Ezek az eredmények összhangban vannak a PACTE-csoport 2014-ben publikált eredményeivel. Egyrészt nem különösebben meglepő, hogy a professzionális és a leendő fordítók, illetve a nyelvi és egyéb szakemberberek között választóvonal húzódik, hiszen maga a kérdőív a fordító szakmához kapcsolódó vélekedéseket mér, ezért joggal

feltételezhetjük, hogy különbséget tesz szakmabeliek és nem szakmabeliek között. Bizonyos értelemben a mérőeszköz használhatóságát is mutatja ez az eredmény. Az azonban már kissé meglepő, hogy a professzionális fordítók és a fordítóképzésben lévő hallgatók között nem találtunk különbségeket, és még meglepőbb, hogy a nyelvtanárok és haladó nyelvtanulók (nyelvszakos egyetemisták) sem különültek el a nem nyelvi jellegű szakmák képviselőitől.

1. ábra. *A vizsgálatban részt vevő csoportok elkülönülése a fordításról való gondolkodás alapján*

Magasabb átlag: fordítók, fordítóképzős hallgatók
Alacsonyabb átlag: nyelvszakos és egyéb végzettség

A professzionális fordítók és a hallgatók eredményeinek hasonlóságát többféleképp magyarázhatjuk. A fordítással kapcsolatos meggyőződések feltehetőleg elsődlegesen a képzés során alakulnak ki, bár később a munkatapasztalatok hatására átalakulhatnak. Eredményeink alapján azonban úgy tűnik, hogy a képzés során szerzett vélekedések meglehetősen stabilak, és nem sokat változnak a későbbiekben. Ezt a hipotézist azonban longitudinális vizsgálatokkal kellene megerősíteni.

Alternatív magyarázatként felmerül annak a lehetősége is, hogy a fordítói szakmát eleve olyan hallgatók választják, akik spontán érettebb fordítás-felfogással rendelkeznek, mint azok, a nyelvet akár kiválóan beszélő társaik, akiket nem vonz ez a szakma. Ebben az esetben nem a képzés, hanem a spontán kiválasztódás tükröződik az eredményekben. Ezt a feltételezést a képzésbe belépő és az onnan kilépő hallgatók eredményeinek összehasonlításával tudnánk igazolni vagy cáfolni. Kutatásunk longitudinális adatainak elemzése során erre lesz lehetőségünk 2023 nyaratól.

Még inkább zavarbaejtő talán a nyelvtanárok és nyelvszakosok, valamint a nem nyelvi jellegű szakmák képviselőinek hasonlósága. Előzetes feltételezéseink alapján úgy gondoltuk, hogy a nyelvtanárok/nyelvszakosok köztes pozíciót foglalnak majd el a fordítóképzősök és a laikusok között, hisz bár fordítási tapasztalatuk nincs, de a képzésük részeként, valamint munkájuk során bizonyosan sokat kellett reflektálniuk a nyelv mibenlétére, ebből eredően bizonyos törvényszerűségekre maguktól rá kellett jönniük. A jelen vizsgálat eredményei azonban cáfolják ezt a feltételezést, hisz a nyelvtanárok/nyelvszakosok a fordításról való gondolkodás terén sokkal jobban hasonlítanak a laikusokra, mint a fordítókra. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a fordítói szakmához kapcsolódó professzionális né-

zetrendszer még csak minimális kialakulásához sem elég pusztán az idegen nyelvek használatával tapasztalatot szerezni, mindenképp fordítási tapasztalatra, az arra való reflexióra, és feltételezhetően a képzés során explicit módon tanított fogalmi keretekre van szükség.

De miért jó az, ha valaki professzionális módon gondolkodik a fordításról? Van-e ennek gyakorlati haszna? A vizsgálat következő részében erre kerestük a választ.

4.3.2 A fordításról való gondolkodás összefüggése a teljesítménnyel

Mivel a 2021-es és a 2022-es adatgyűjtésünk során a hallgatók már az általunk kialakított kérdőívet töltötték ki, lehetőségünk nyílt megvizsgálni, hogy a fordításra vonatkozó meggyőződések milyen összefüggést mutatnak a teljesítménnyel. Az elemzésbe bevont rész minta 18 humán fordítóból és 20 utószerkesztőből állt, akik egy felhasználási szerződés 349 szavas részletét fordították angolról magyarra. A célnyelvi szövegeket három értékelő értékelt egy MQM-alapú hibakategória-rendszer alapján, amely a következő szempontokat tartalmazta: pontosság, gördülékenység, stílus, terminológia. Emellett természetesen az összes hibaszámot is kiszámoltuk, és változóként bevontuk az elemzésbe. Az elemzés során összefüggésvizsgálatokat végeztünk a fordításra vonatkozó nézetek kérdőív pontszámai és a célnyelvi szöveg minőségi mutatói között. A korreláció-elemzések azt mutatták, hogy a fordításra vonatkozó meggyőződések a humán fordítók esetében erős-közepes szignifikáns összefüggést mutatnak a teljes hibaszámmal, valamint a stílus-hibákkal és a terminológiai hibákkal. A korrelációk iránya negatív, tehát minél magasabb a kérdőíven elért pontszám, annál alacsonyabb a hibaszám (lásd 2. táblázat). Utószerkesztés esetén csak a terminológia hibaszámok mutattak közepesen erős negatív összefüggést a teljesítménnyel, és ez az összefüggés is a szignifikancia-határon mozog (2. táblázat).

2. táblázat: Szignifikáns összefüggések a fordításról való gondolkodás és a fordítási teljesítmény különböző mutatói között (Pearson r)

		Stílus hibaszám	Terminológia hibaszám (szig)	Összes hiba száma
fordításról való gondolkodás	humán fordítás (n = 17)	-0,61 (p<0,01)	- 0,62 (p<0,01)	- 0,54 (p<0,05)
	utószerkesztés (n = 20)	–	-0,44 (p = 0,53)	–

Meg kell jegyeznünk, hogy a fordításra vonatkozó nézetek kérdőív eredményei nem mutattak szignifikáns összefüggést sem a forrásnyelvi kompetencia mutatóival (olvasás és nyelvtan), sem a jogi háttérismeretek teszt eredményeivel. Ezzel

igazolódott, hogy a fordításról való gondolkodás önálló, pszichés konstruktum, amely nem függ össze azzal, hogy a fordító mennyire jól beszél egy idegen nyelvet. Ez az eredmény összhangban van azzal a fentebbi megállapításunkkal, miszerint a haladó nyelvtanulók/nyelvtanárok nézeteiket tekintve szignifikánsan különböznek a fordítóktól.

A korrelációk elemzése során a következő megállapításokat tettük: a fordításról való gondolkodás jelentős mértékben összefügg a fordítási teljesítménnyel (összhibaszám), különösen a humán fordítók esetében. A teljesítményt befolyásoló tényezők nagy száma miatt a 0,5-0,6 körüli korrelációs együtthatók kifejezetten magasnak számítanak, valójában még magasabbak, mint a forrásnyelvi olvasás és a fordítási teljesítmény között kimutatott összefüggés (Lesznyák, Bakti és Sermann 2022). A terminológiai és a stílushibákkal való szignifikáns korreláció arra utal, hogy a professzionális gondolkodás elsősorban ezen a két területen növeli meg a teljesítményt. Ez logikusnak is látszik, hisz a fordítás pontosságának jelentőségével általában a laikusok is tisztában vannak.

A szignifikáns korrelációk hiánya a teljesítmény és fordítással kapcsolatos meggyőződések között az utószerkesztés esetén bár negatív eredmény, igen nagy fontossággal bír. Arra utal, hogy a hagyományos humán fordítással kapcsolatos meggyőződések nem feltétlenül segítik az utószerkesztőt munkája során. Feltételezhetőleg az utószerkesztéshez kapcsolódóan ugyanúgy ki kell alakítani egy professzionális nézetrendszert, mint a fordításhoz kapcsolódóan. A kettő között lehetnek átfedések, a jelen kutatás viszont azt mutatja, hogy a két nézetrendszer nem azonos. Mérészközünk a PACTE-csoport hagyományos fordításmegközelítésén alapult, ezért nagyobb súllyal szerepelnek benne a humán fordításra vonatkozó kérdések, mint az utószerkesztésre vonatkozóak. Ez magyarázhatja eredményeinket, valamint azt sugallja, hogy fontos lenne egy, az utószerkesztéssel kapcsolatos vélekedések kérdőívet vagy kérdőív-alfaktort kidolgozni.

Az összefüggések hiánya alól az egyetlen kivételt a terminológia jelenti. Ezt értelmezhetjük úgy, hogy csak a terminológiával kapcsolatos ismeretek transzferálódnak valamilyen mértékben a fordítási helyzetből az utószerkesztési helyzetbe, és segítik az utószerkesztőt a jobb teljesítmény elérésben. Ez már nem igaz a stílussal kapcsolatos meggyőződésekre, amelyekről láttuk, milyen fontosak a humán fordítók esetében. Ez ismét alátámasztja a sajátos, utószerkesztéssel kapcsolatos vélekedések kidolgozásának fontosságát.

Nagyon fontos kutatási eredménynek tartjuk, hogy empirikus módon tudtuk igazolni a fordítással kapcsolatos vélekedések szerepét a fordító teljesítményben. Bár a kutatók számára nem kérdés, hogy a fordítói (és egyébként bármilyen) teljesítményt jelentős mértékben befolyásolja az, hogyan gondolkodunk róla, ezeknek a jelentőségét azonban nemcsak a hallgatók, de gyakran még maguk a gyakorló fordítók is alábecsülik (ld. Lesznyák és Bakti 2020-ban készült tanulmányát). Eredményeink alátámasztják a fordításról való gondolkodás és annak fejlesztésének fontosságát, amelyet Pusztai-Varga Ildikó is hangsúlyozott egy 2010-ben megjelent tanulmányában.

5. Összegzés

Kutatásunk megkezdésekor nem várt problémába ütköztünk, amikor a fordításról való gondolkodást próbáltuk mérni. A PACTE-csoport által készített kérdőív saját bevallásuk szerint is hiányosságokkal küszködött, és ezek visszaköszöttek a magyar változat kipróbálása során is. Ezért új kérdőívet alakítottunk ki, amelynek megbízhatósága megfelelő, ugyanakkor a kérdések nem rendeződnek kevés számú, könnyen értelmezhető faktorba. Mindez utalhat a vizsgált tényező komplexitására is. Az új kérdőív alkalmazása több szempontból is sikeresnek bizonyult: elkülönítette egymástól a fordítók és a laikusok csoportját, mely utóbbiba a nyelvtanárok és a haladó nyelvtanulók is beletartoznak. Még fontosabb talán az a kutatási eredmény, amely szignifikáns összefüggést mutat a fordításról való gondolkodás és a fordítás minősége között hagyományos, humán fordítás esetén. A fordításról való gondolkodás elsősorban a stílushibák és a terminológiai hibák kiküszöbölésében játszik szerepet, és ezáltal javítja az összteljesítményt. A fordítási teljesítmény és a fordításról való gondolkodás közötti korreláció hiánya utószerkesztési helyzetben arra utal, hogy az a szemlélet, amely hasznos a hagyományos fordítás során, nem segíti az utószerkesztő munkáját. Ez alól kivételt talán a terminológia jelent. Ebből viszont az következik, hogy az utószerkesztők képzésének magában kell foglalnia az utószerkesztésről való gondolkodás és nézetek fejlesztését.

Kutatásmódszertani szempontból a kérdőív jól vizsgázott, megfelelően alkalmazható a fordítók gondolkodásának vizsgálatára. Ugyanakkor a kérdőív megbízhatóságát és érvényességét is növelni lehetne további, megfelelő itemek hozzáadásával. Különösen fontos feladat lenne, az utószerkesztői eredményesség háttérben álló nézetek szisztematikus feltérképezése és ezek felhasználása a kérdőívben.

Irodalom

- Barcelos, A.M.F., 2003. Researching beliefs about SLA: A critical review. In: Kalaja P., Barcelos, A.M. F. (eds) *Beliefs about SLA: New research approaches*, New York: Springer. 7–33.
- Corbella, M. P., de León, C. M. 2014. The role of explicit theories in the non-expert translation process. In: Munoz Martin, R. (ed.) *MonTI. Monografías De Traducción E Interpretación*. 273–302. <https://doi.org/10.6035/MonTI.2014.ne1.9>
- Eszenyi R. 2015. Hány lábon álljon a fordító? A modern fordító profilja. In: Horváth I. (szerk.) *A modern fordító és tolmács*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 11–20.
- Fischer M. 2017. Kompetenciafejlesztés a szakfordítóképzésben – örök dilemmák, régi-új módszerek és a terminológiai kompetencia. In: Kóbor M., Csikai Zs. (szerk.) *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez – A kompetenciafejlesztés új fókuszai*. Pécs: Kontraszt Plusz Kft. 17–50.
- Göpferich, S., Bayer-Hohenwarter, G., Prassl, F., Stadlober, J. 2011. Exploring Translation Comptence Acquisition: Criteria of Analysis Put to the Test. In: O'Brien, S. (ed.) *Cognitive Explorations of Translation*. London: Bloomsbury. 57–85.

- Kóbor M. 2017. A kompetenciafejlesztés fókuszai a „találatok korában”. In: Kóbor M., Csikai Zs. (szerk.) *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez - A kompetenciafejlesztés új fókuszai*. Pécs: Kontraszt Plusz Kft. 1–16.
- Krajcsó, Z. 2018. Translator’s Competence Profiles versus Market Demand. *Babel* Vol. 63. No. 4. 692–709. <https://doi.org/10.1075/babel.00059.kra>
- Lesznyák, M. 2007. *Conceptualizing Translation Competence. Across Languages and Cultures* Vol. 8. No. 2. 167–194. <https://doi.org/10.1556/Acr.8.2007.2.2>
- Lesznyák M. 2008. A fordítói kompetencia fogalma. In: Sárdi Cs. (szerk.) *Kommunikáció az információs technológia korszakában. A XVII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszuson elhangzott előadások kötete (Siófok, 2007. április 19-21.)* (A MANE kongresszusok előadásai Vol.4) MANYE–Kodolányi János Főiskola. 118–124.
- Lesznyák M., Bakti M. 2020. Attitűdvizsgálatok a fordítói kompetenciáról: hallgatók, oktatók és gyakorló tolmácsok nézőpontjai. In: Fóris Á., Bölskei A., M. Pintér T., Sztóák Sz., Tamás D. (szerk.) *Nyelv, kultúra, identitás. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 180–185.
- Lesznyák M., Bakti M., Sermann E. 2022. The role of source language competence and subject knowledge in legal translation. Paper presented at the *Translation and Interpreting Forum, Olomouc (TIFO 2022) Conference*, Olomouc, Czech Republic. (2022, November 11–12).
- PACTE 2003. Building a Translation Competence Model. In: Alves, F. (ed.) *Triangulating Translation: Perspectives in Process Oriented Research*. Amsterdam: John Benjamins. 43–66.
- PACTE. 2008. First results of a translation competence experiment: ‘Knowledge of translation’ and ‘Efficacy of the translation process’. In: Kearns, J. (ed.) *Translator and interpreter training. Issues, methods and debates*. London: Bloomsbury. 104–126.
- PACTE 2011. Results of the Validation of the PACTE Translation Competence Model: Translation Problems and Translation Competence. In: Alvstad, C., Hild, A., Tiselius, E. (eds.) *Methods and Strategies of Process Research: Integrative Approaches in Translation Studies*. Amsterdam: John Benjamins. 317–343.
- PACTE. 2014. First Results of PACTE Group’s Experimental Research on Translation Competence Acquisition: The Acquisition of Declarative Knowledge of Translation. *MonTI Special Issue – Minding Translation*. 85–115.
- Pusztai-Varga I. 2010. Felszabadító fordításelmélet. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiból. 2009-2010*. Gödöllő: Szent István Egyetem. 75–85.
- Szabó Cs. 2018. Szakfordítói kompetenciaprofil, képzőintézményi SWOT-elemzés és szakfordítói mintatanterv: a BME INYK eTransFair projektjének első eredményei. In: Bocz Zs. (szerk.) *Porta Lingua – Tudásmegosztás, értékközvetítés, digitalizáció – trendek a szaknyelvoktatásban és kutatásban*. Budapest: SZOKOE. 61–75.

FÜGGELÉK

Kérdőív a fordításra vonatkozó nézetekről

(A *-gal jelöltek fordított kódolású itemek)

1. Az ügyfél határozza meg, hogyan fordítsa le a szöveget a fordító.
- *2. Ugyanazon szöveg fordítása során a fordítói végzettséggel nem rendelkezők sokkal több időt töltenek fordítási problémák megoldásával, mint a fordítók.
- *3. A gépi fordítás utószerkesztése kevesebb fordítói szaktudást igényel, mint a fordítás.
- *4. Két nyelv tökéletes ismerete elegendő ahhoz, hogy valaki jó fordítónak váljon.
- *5. Minél gyakorlottabb egy fordító, annál kevesebb keresést végez a fordítási problémák megoldása során.
- *6. Fordítás közben a fordítót nem befolyásolhatja a célnyelvi olvasó.
- *7. A fordítás több terminológiai munkával (terminuskeresés, fogalmak tisztázása) jár, mint az utószerkesztés.
- *8. Minden fordítás célja olyan célnyelvi szöveg létrehozása, amely az eredetihez a lehető legközelebb áll.
- *9. A fordítási problémákat könnyű felismerni.
- *10. A fordító a fordítási problémák túlnyomó részét szótár segítségével meg tudja oldani.
- *11. Jogi szakszövegek fordítása esetén mindig azokat a terminusokat kell használni a fordításban, amelyek a célnyelv jogrendszerébe illeszkednek.
- *12. Aki fordítani tud, az a gépi fordítás utószerkesztését is meg tudja oldani.
- *13. Jogi szakfordítás során mindig törekedni kell arra, hogy a célnyelvi olvasó ne ismerje fel, hogy fordított szöveget olvas.
- *14. A jó feliratfordításban minden benne van, ami szóban elhangzik a filmben/képernyőn.
- *15. A szakszövegek fordításakor megkönnyíti a fordító dolgát, hogy minden szakkifejezésnek megvan a megfelelője a másik nyelven.
- *16. Egységnyi szöveg utószerkesztése gyorsabban megoldható, mint a fordítása.
- *17. A fordítást nem lehet tanulni, mert fordítónak születni kell.
- *18. Egységnyi szöveg utószerkesztése kevésbé fárasztó, mint a fordítása.